

ס. יזהר במעגלי יצירתו

מאת יוסף אורבך

א.

אין ספק, ימי צקלבי חורג מעבר למסגרת סיפור מלחמה גרידא. והו נס' זין נועז ורציני ביותר לתאר את יק' צחו הסראנית של הדור השני בישראל ואת לבטי מאמציו להיאחו מחדש, לפ' חות בתודעתו, בקוסמוס, בחברה, במ' רינה שתקום, בקיבוץ, בבית ובמעגלו האינטימי. ומה שלא אמר יקיצה זו, שבאה בשדה הקטל, מול פניו המעור' חים של המוות, במצב של חוסר מוצא ובדרישת בדידות גוראה — נהפכה לזעקה מרה, לקובלנה וקיסרון!

הספר כתוב מתוך אהבה וחרידה לדור זה. אמנם, אין הוא מנסה להחריד, אבל הוא מצדיק ועומד לצדו בחיכוח העצור והמר עם הדור הקשיש, עם אבותיו. לרוב אין כאן בכלל מחק' בין הסופר לגיבוריו, מרחק של זמן, גברות, תפיסה אמוציונאלית ואינטלק' פואלית. הוא משתלב אתם וזועק כאחד מהם על אשר הובילו דור זה לעקדה, לפני שהספיק לטעום את טעם החיים, צבלי ששאלוהו על כך ובלי שבירר לעצמו אם תכלית החיים אינם החיים ושרם לעצמם. שונים הם גיבורי הכי' ו' ושונה היא נעימת דיבורם, אך המס' עולה אחת היא. הגידו למה לא יוכל צחור בעולם, סוף־סוף להיות חיים בלי שום חילוב שהוא לא חיוב בעל משהו ולא חיוב נט' שהוא, בלי להיות חיוב שום כלום? — — — בלי להוציא את

הספר מחייהם שלך לפרעון מייודע' מה שצריך. תשובת צדין לא היה לך זמן, או רוחל דעת, לדעת מה ולמה — יצבר אתה מסובב בחובות ואנוס לפי ידע. אך זה נקשרות ידעו ורגליו נוד במרעם צעזעו צעד אחד של חירותו ו' שלחירות צדין להגיע רק מתוך ריצה ושבידה, ובריחה ובהסתח' דב' ייזם פי יודע' מתקן משתלק בחום חיות. באמורדית הקלויה עצמומית. כל

ד' מה כעת? כעת כמו קודם. אבל פי לא רוצה: לא רוצה בשום פנים — — — לא רוצה. שומעים? לא רוצה ומשחק הות רוצה להתחיל דוקא ממ' עם שאני אוהב. ולעסוק לעסוק רק נחה ויודע שאי אפשר להיפטר ולא לפטור. לא קיים כזה אולי גם כשנפ' לים וחתים — לא נפטרים מכל זה. נפם היית וי — לא תוכל להיפטר. מ' פעמי לחיים — מתעסקים בהם בחיים" (עמ' 5—954). זעקה זו מהר' שח כל הזמן, אין בני הדור משלי' וים עם הערובות. אצל הימים היו גר' לים בוד הרובה. אדם מתוך צלם נפש — ופני גיבור. גורא מליצות

ועת הרוק. עד רגעו האחרון חומר נפץ לשחק תיאורו נמלץ. גם בינו לבינו ישול אל הרושם. היה בן אדם, הפרוצ' שלנו. אנשים מזה ומזה ישלמו בחייהם על מה שלא נמצא דרך וקייפין. כי הכל בעולם יותר חשוב יותר הכרחי מקצת חי אדם. האדמה חשובה יותר מחיים. הגבולות חשובים יותר מהם חי אדם שחים יותר מדור' גם קרקע — שואל בני ועונה בשלילה. הו לעזאזל, שיש תמיד איזה עיקרון שהוא שמרני מן המוות, שתמיד יש טרכים קודשים. ומדורות בתופת גדלי קת עם הלזת כל עקרון זך. ומיידעו יתבע מודר העקרון. וזאת הגבורה לעזאזל. איזה גבורה. כאן רק משמר חסימה העיקר. אין דרך אחרת, אלא ודך הקרב. ובאשר נפנה אין שום נשוי בארץ — רק דרך אכזריות ודם. מה מולדת מלה מלאה על גדותיה וריקה כל כך. אומרת הכל ולא אומרת גלום. הו, מה דבר לא ישנה בארץ החיים הפרחים כשתמות. ואולי פשוט: צילי יותר למות. העת — עת מוחת היא" (עמ' 1100—1102). הכול מתמר'

וט לאור הרגשה אכזיטסנציאלית זו, יאז במשנה כאב מרגישים בני דור זה שנחכחו בעגבון הצורב שבצעם היר' גם תמיד אמצעי, מכשיר, קרבן עולה. אצי שונא את אבריהם אבינו ההולך לעקוד את צחק. מה זכותו שלו על יצחק. שיעקד את עצמו. אני שונא את האלוקים שלח אתו לעקוד וסגר עליו הכול — ורק את דרך העקדה פתח. אני שונא שיעקד אינו אלא חומרניס' וזן שבין אברהם לאלוהיו" (עמ' 804).

וייתכן שבשום מקום בספר לא הצליח יזהר להחזיר בקורא הרגשת עלבון צד' דב יותר מאשר בתיאור היאקושים הת' שמיים, הרכים, שתכלי החזון מפרפרים בעיניהם, הנמשכים בכוח מאני אל שדה הקטל כפרפרים אל האש. כמה גורא המחזה המחודד של הצעיר היאקושי הגוסס וחברו האהוז פחד בלהות!). יש בכל תיאור היתום מן הרחמים, הסאר' קאום התאודוזה של סוויפטס ומן הפסימיות שלו בראיית האדם הגמדי זועה וכושל במעגלי הקסמים של הד' יתו העלצות.

יתר על כך, היקיצה הסראנית חשפה גם את חולשתה, את הערובייה המר' לה הקיימת בהחיות ובנפשם. בחור משלנו מתי? — שואל אחד מהם בפול' מוס על פציאות האלהים — אחו ששר' נט להישאר לבדו, שאינו יכול להישאר בלי כלום, ושעם כלום גם הוא משהו, ושבוה — בכל מחיר — אסור שיבוא קסוק. בכל כך בזה לא" (עמ' 798).

ואולם האדם הלא חי ומת לבדו, ולפי י' שמת — מתהלך הוא בעולם ללא תכלית. ללא אמונה. — מה אנהו יוד' עיזו כלום לא יודעים. מה הספקנו ללי' מוד ולדעת. כלום לא הספקנו (אם להי' גיה שיש חשיבות לזה) — — — וחורף זה משוממה כבר, כאילו, יותר מד' חכמים, האין ואת? יותר מד' יודעים. מה לא ראינו, מה לא שמענו, ומה לא עשינו. כבר יותר מדי חשוף עלינו

הכל, פרוות, ומואר חוק, בלי ענינים, ובלי ציודים לכאן או לכאן. אין הם מאמינים עוד בשום דבר. אמונה של ממש. — ושטחיהבור שלנו מתגלים אין סתרה. ואחרת היה אילו נמצא לך דבר אחד שהוא יציב ובטוח כולו. דבר שהוא מתקיים יותר, מאריך ימים יותר, מת' מיד וקיים — מאשר ההתקיימות הרופ' פת שלנו? הארץ? העם? הסוציאליזם! החופש, אהבת האדם? הצדק? — על מה נעצרת האצבע המונה: זהו" (עמ' 792). הכול התמוטט. אבותיהם חיו וידעו לשם מה הם חיים, ואלו הם הצעירים חיים מפני שקיימים. וכמה היה טוב להאמין מרצון, להאמין באור' הים. אמונה באלוהים? מה פתאום. הא' מן בעצמך. אבל מתשבה זו מגוחכת עד לצחוק. לבחור ישראלי דרושה אמר' גנ? הוא צריך שיכון, אוטו ועבודה נעימה ובחורות. בחור משלנו שונא שיחשדו בו שהוא מיוחד. שיש לו פי' נה משלו. שכותב יומן. כותב שירים לפעמים. מתבייש ושונא את זה — — — מה לא יתן בחור משלנו. כך לכסות ולספר על החטא שנולד ענוג. מה לא יתן כדי שייחשב סתם אחד משלנו, בריא באכילה, במכונות, בנק' בות ובגיהוקים, שחה בין שחים לכל גס?" אמנם, יודעים הם שאלו הכללות, אך בעצם כולם שונים זה מזה וכולם אותו דבר. דור זה — מהרהר קובי — הוא שדה־כרב, בין שתי זרועות. זו הישנה מאד שכבר היתה ונאספה, וזו שעוד לא נזרעה, שעתידיה להיזרע, אם הכול יבוא בשלום. טוב וראה, הצ' ומצא, יוא היה בבית־הספר, בשיחות, בפעולות, ב"שיחות", בכינוסים" וב"כנסים" — אם לא אותה דלות של נו, דלות מגומגמת, תרבות עצמית חיר רת, צמחים שלא כולם אוקלמו, שלא כולם הושקו, שלא כולם אינם מזכר רים, יותר מכל, לולב יבש והושענה חבוטה. תרבות ללא יוקה רפופה לאר' רך כל השרשים כולם, למקור האדמה האפל, הלא חשוף ועד מרומי הכיפה ופרחיה ופירותיה. ומה במקום? חברים מה במקום זה? — — — מה פלא איפוא, שהצמחים שצמחו ועלו הם צמחים של צדיהודן, עשבי־צל התר' בות, צל גדרות, צלעי אשפתות, גמר' שות מרבק, צמחים סגטיליים קראנו להם בשעורי הבוסניקה. — תרבות צמ' הים סגטיליים, של מי שהיו, צמחים שזרעיהם דומים לזרעי התרבות וגור' עים בהתגנב אתם — — — הגה, תר' אה: סבא, שלא הכרתי אותה, היה תל' מיד חכם, לא היה אלא הוגה בתורתו ובספריו, שלם על מושבו ומושרש בכל יחסיו. יפה, אבא קרע עצמו ובא ונש' תל מחדש. ואני וחברי כבר סגטיליים. צמחי צדי הדרך. כבר לא תלמיד חכ' כים. ועוד לא שום חכמים בחכמה חד' שהי' קרחים בין ילדות חדשה וזיקנה לא גמורה. חכמתו של סבא הגיעה עד סוף פסוק. חכמה אחרת לא עשינו עוד.

מה נשאר? נשאר אנשים שנסתרבלו בלי שיהפכו תמימי פשטות גסה; שה' גיעו עד מונחחות, ברישול לעיפה, בלא שהשינו, כנגד זה, שלות איתנים, גושים כבדים" (עמ' 555). ואולם כאן, בשדה־הקרב, נתמוגו התורות למחצה, שכיסו על העירום. נתקעקעו אותה יתר' רות ויומרה, אותו ביטחון שאפשר ב' נוסחאות להסביר הכול. אז ארוגים היי' נו. בכוחנו לקחנו כל דבר וקראנו לו בשם, לא בשמו הידוע, השגור, אלא בשמו היותר נכון, שיש לנו בשבילו, לכל אשר בין תהומות ארץ לשמי הש' מים, ולגהוג בו בעולם הישני כבצמד סוסים!" — .וזכר יפה: איך אפשר לומר הכל בניסוחים, שיש בהם רק יחסי קנין ויצור — — — עוד רגע והיינו מוצאים לנו נוסחה כלכלית — חברתית כימית־פיסיקלית למהות מהותם של החיים והמהות, על שנקלענו לתוך הסופה הזאת, וכעלי־סתיו התחילו דב' רים פורחים, בלי חנינה, ומותרים אר' תנו חשופים בלא עלה־אגונה... — — — בכלל: למה עלינו לדעת דברים כאלה, חיים ומות, מה זה שייך לנו! מהח! מעשה רחוק, בקצחי הימים, מעבר ליד' מן ולזמנים, לא בימינו ולא בגופנו, לא שייך לנו ולשכמותנו — אחרים ימותו, וקנים ירהרו במופלא, ולנו יש ענינים אחרים לעשות... והרי לך פתאום, פתאום ואנחנו באמצע השבד' לת... בתוך תוכה, ואין מקום יבש עוד, אין כל חוף נראה, ים מלא, סביב' סביב, ואנחנו על סלע מוצף ונש' סף — — — ערומים ופתוחים לפגיו — ככה, וזה הכל" (עמ' 808).

חוסר האונים והעירום מתגלה להם לא רק בנפשם, אלא ככול, ביקום כר' לו. מה הם החיים? חיים כדי לחיות? או חיים למען משהו? לא, אין תכלית לחיים. ואין נקודת אחיזה בכל הארץ סוף, בעולם הלא איכפתי. מי בכל אלה הדבשות המאובנות, הטרודות, הקוצניות, ומי במיחצו האודיות החר' מים והמלבינים — איכפת לו אתה והחיתו, וכל כולך? אפילו לא עד כדי סקירה אחת בך — שתחוש: מביסים בי. — — — הכול רק לו את מירר צו המסורף, חסר התכלית. והזמן מה סמסותו? אין לו ממשות. שמא הכל נעמד ושמא הכול רק, ואין להבחין בין השנים. רובצים בשוחות. מתהפ' כים על הכרס. הסנטר קלוט בידיים להמתן או לדעת מה. מה קודם? אחת היא. שועים אל זה ואל זה: מה סול' סלים על שבולת השעה. אלף דברים בינן ובינן לבינן, ברות ההומה באזניים, בגמלים הרוחשות, בדיבורים העוממים, זעירים — הם האי המועט שלך בעיר' לם הטבועי" (עמ' 797).

כזהו היחיד בשדה הקרב. פחות מה' נמלה המשוטטת ללא דאגה בעולם המר' צף שמש. והנה כמה מוזר הדבר, שי' חידים אלה מתלכדים למתנה לחם אדיר כותו האין כאן פתיחה? יזהר סופר

(*) מאמר שלישי על ימי צקלבי לס. יזהר, המאמרים הקודמים נתפרסמו בד' יום לספרות מיום 1.8.58 ר' 8.8.58.

שלא יחידים מיואשים אלה, כשהם מת' לכדים לכלל הנלחם מלחמת יאוש, הג' אחו בצ'פרניו באדמה הזאת, נהפכים כאילו למהות אחרת. האחריות הכללית מנצחת. כל אחד, אם זה גידי המתוס' בך או עמיחי הרוצה לפרוק העול של מצוות־ציבור, חוזרים ומתלכדים ועומ' ידם במבחן בגבורה. וכך מצליח יזהר להעלות את הקרב לשיאו הדראמטי ולתאר בכרך שלם (כרך ב') תולדות התקפה אחת שנהדפה, ההתקפה האחד רונה, ובזמן הקריאה גומה לנו, של' פנינו מין תפיסה מודרנית, אכזיטסנ' ציאלית, של הרואיזם, השונה בתכלית מזה שבאפוס. שכן, האפוס מתאר כיצד האדם התמים, הבלתי מורכב מטבעו, החי עדיין בגן עדן של טפשים הולך למלחמה מתוך הודעות גמורה עם הכלל, ללא הראייה התהומית של עצם אי הצדק שבמלחמה והצורך להצדי' קה, — ואלו כאן גישה חדשה: גבר רת אנב חוסר אמונה במלחמה —

גבורת יאוש שבהכרח, שבאין נסיגה. וכמה מצליח יזהר לתאר את התמורות בהלכי הרוח של הקולקטיב הנתון במל' כודת במשך כל שעות היממה! התפיר לה לפני עלות השחר, שהשמש לא תעלה, שתאחר לזרחה, הצפייה המתוחה בשעות הבוקר לראשית ההפגזה, הת' חלת ההפגזה ותדהמת הפחד המשתק, האופף בכל פעם מחדש את האדם, הת' כחצותו והיצמדו לשוחה, ההסתגלות להפגזה (מתחילים להניע אבר, פה ושם מוציאים את הראש), השיבה לחיים

גורמאליים" בשוך ההפגזה, ושוב הפ' גזות, מתחנות, כאב, פחד, התלבטות, ההתמתחות האין סופית של הזמן, הגי' גוד שבין הרגעים הראליים שהשעון מראה עליהם והאורך התהומי של זמן החחיה האנושית, ניגוד ההולך וגדל לפנות ערב, כשמחכים לשקיעת הש' מש — והלילה בושש לבוא, ודוקא ברגעים שדימו, כי הגה חלפה הסכ' גה — מתחדשת ההפגזה. (כל הכש' לונות והנסיגות באו לפנות ערב) המר' גוע עם בוא הלילה, נשימתם העמוקה של עולמות האין סוף, הנוגה הקורן של קאסיופה, התעוררות עולם המיתור' לוגיה והארום, קרינת השפע שבתלמי השדות המעובדים, הקולות העולים ובוקעים מלב הדממה, נעירת החמור ונביחות הכלב המעידים על חיים, על בני אדם ישנים, על קיום כפרים בלב הישימון, ומעל לכול: תיאור עמידתו של האדם היתהה מול הקוסמוס —

כל זה ניתן בכוח רב, במן שסוף ריתמי חזק הגורף הכול. (מצויים כאן תיאור' רים שיכולים לתפוס מקום כבוד גם בספרות העולם). והקורא המתלבט לא פעם בזמן קריאת הספר, שוכח את ספיקותיו ומאמין לסופר, כי גבורה זו היתכן, ושכך היו פני הדברים בא-

מת — — — ואולם מטבע הדברים הוא, שרוח השיכרון נמוגה וחולפת, האדם מתפכח. הדברים חוזרים לגודלם הטבעי — ואז שבים ופוקדים אותך הספקות. אתה חור' זי ומהרהר במלחמת השחרור, במל' חמות עמים על עצמאותם, במהפכות ותמורות סוציאליות, אתה פונה לספ' רים אחרים המתארים מלחמת־שחרור, והשאלה המנקרת במוחך צפה בכל פעם מחדש: בגנהו קלסטר הפנים של הדור, שנשא על כתפיו את עיקר העומס של המאבק לעצמאות ישראל? הייתכן הד' בר, שדור זה יהיה תלוש כל כך, מבודד, מיואש, או שמא הקדים יזהר את המאוחר? הוא ראה את הדור ההוא לפי דיוקנו כיוסן שכן, עם כל אהבתו הגדולה של יזהר לבני דור זה ומהי' מנות תיאורו המחרד על מצבם הטרר' גי בשדה הקרב — והאמת שבדברים כובשת אותך ואינה משאירה שיעור של ספק — הרי יצא הדור השני מתחת ידי היוצר כתלוש, נטול שורשים, ננסי, כנעני בכל החיות, דור שאינו מאמין בתפקיד שעליו הוא נותן את חייו. בינו ובין אבותיו, בינו ובין הבית, — מפרידה חתום, ואין כמעט כל גשר וחייבור. בינו ובין העולם הגדול על בעיותיו ומאבקיו — העולם היהודי וה' עולם הכללי — ושום דבר מהמתחולל שם אינו מגיע לתודעתה, אפילו לא עובדת הימצאותם של חברי הגחיל וה' מתיל העומדים לצדו בשוחות.

הצעירים הללו נתונים רק להחיתם העצמית, האכזיטסנציאלית. וראה זה פלא: אפילו רגשות טבעיים לאבא וא' מה, לאח ואחות, כמיהה ואהבה לי' גז — אינם נזכרים כאן. (מבין כולם גידי הוא היחיד, שמהרהר בשעת זה קרב באמו. באבא נזכרים, כאמור, רק כיצור עלוב הטרוד בעולמו תמיד — וזה הכול). אין לשום צעיר מבין הד' בורה המתוארת בספר איזו דמות מח' נכת, מדריכה, אהובה, ריקות מוחלטת. ההפגזות והפחד כאילו שיתקו בהם הכול, אפילו זכרונם נתעמעם. (כמה דלה רקמתם האסוציאטיבית!) מצב בלי' תי רגיל זה ייתכן אצל אחד או שנים, אך לא אצל כולם. מטבעו של האדם הוא, שברגע־חיים גורליים יש והוא רואה את כל חייו בתמציותם (ניזכר בהרהורי גיבורי דוסטויבסקי ברגעים, שהם עומדים להיות מוצאים להורג, או הרהוריו של פייר בזוכוב במצב דומה!). לא כן אצל גיבורי ימי צק' לגי, כאן הכול ממושטט, מעומעם, מכחף, דחוס. כלומר לא זו בלבד שה' הצעירים הללו תלושים ועקורים מנופס חברתי ומקרקעם האידיאית, אלא יתי' רה מוזי: גם החיות האישיות מודולדת, בלתי גורמאליים, מה שמוכרח להשפיע על העיצוב האינדיבידואלי. לפיכך מכר' רים אנו ישה את הצעירים לפני השק' פותיהם וסימנייהכר הציגיים, אך מנפ' שם מתגלה לנו רק רובד אחד. לפיכך גראים לנו לעתים יפריהנפש שבין הצ' (המשך בעמוד 6)

ס. יזהר במעגלי יצירתו

(סוף מעמוד 5)

כיצד בחפירות, יחד עם הדם הנשפך, צומח בכל זאת אדם חדש, מנוסה בסבל, שקנה לו הכרת עצמאותו בחיי חבריו ובטבלו העל-אנושי, אדם שישב לחייו האזרחיים וילחם גם על קיומה וגם על צורתה של מדינתו החדשה. לא עצם המאבק עומד כאן בסימן התחום הפעולה בין הגבורה העילאית של צעירים אלה ובין הריקנות שבגב. אין אמונה בנאלות העם, הדם הנשפך הוא לריק, האדם הולך ומתבהם (ויש הרבה מן האמת בדברי), דכודך נפש מתמיד, הניתקות גמורה מן הבית, מן העבר ההיסטורי, מכל אידיאה יוצרת, ואפילו הנוף, שהוא סוף-סוף נוף הארץ בות, הוא זר לצעירים הללו. — כך הולך ונסגר מעגל הקסמים על גיבורי הספר ועל קוראיו, מעגל שאין ממנו מוצא. ויחד עם רוח השירה של היצירה חודר לעצמותנו מין ספק בכל ערכי-אנוש. הכזאת היתה התחושה הכללית של בני הדור ההוא בשלהי מלחמת השחרור? לא אפילו חלק מגיבורי "ימי צקלג" חושבים אחרת (והרי בשלב המכריע הם הם המגינים העיי קריים של המשלט האוצלים מכוחם על האחרים). אך כאמור מגיעים אלה כמו המסקו יצחקלה, יודקה ואחרים, נמצאים ברקע. שומעים מפעם לפעם דעויהם והנה אין בהן מן הרגשת השכול וכישלון כשל הרגשת חיילי כיתת גידי, הם מזדהים עם משימות התקופה ואינם מרגישים בקרע שבין הדורות, — אך נפשם סגורה. אין אנו יודעים מאין שואבים הם השראתם. (ביצירה המת- ארת מלחמה במכואות הנגב אינו נזכר אף פעם השם פלמ"ח). ויתירה מזו: קיימת ההרגשה, שאין הסופר מאמין להם ולאופטימיות שלהם. דבריהם נראים לו דברים שבשגרה, ואלו היו מתודים — כמו שעושה את זאת דגוס ברבע של חולשה — היה מת- ברר שמעמידים הם פנים, ביסודם אי- גם שונים מגידי או מקובי — — — כך נשאר מנותק משלט וכול המתחולל בו מהמאורעות המתחוללים בארץ ביימים ההם, מהרוח שבקטעים אחרים של החזית, נו והם סגורים ומסוגרים בפני כל זרימה רוחנית מהעולם שבחוץ. המ- סוגל ספר כזה לתת לנו את האפוס של מלחמת השחרור, אם בכלל בדור רגז יכול להיכתב אפוס?

כן, עיקר חולשתה של היצירה היא בחוסר עקביות אידיאית, בשקיעה בהי- לך רוח אכזריסטנציאליסטי, בחוסר ארץ מן הלב לחשוף את האמת, שבתק- פת מלחמת השחרור עת עוד היתה רוח אחרת, רוח הפלמ"ח, רוח אידי- אות השחרור הלאומית-סוציאלי (תנור) עות לאומיות אמיתיות הן תמיד גם תנועות שחרור במובן הסוציאלי) ורק בכות הרוח הזאת בא הנצחון. וההר- כחה לכך יכול לתת לנו ספר אחר, שנכתב אחרי המלחמה, ובו רוח אחרת לגמרי. כותני "אזמה ללא צל", שם אין ניתוק. אורבא: בלב האנשים, המפי- רים את אלת הנגב הצחיחה, פועמת רוח גדולה. נוף הנגב אינו זר להם. כל תגלית ארכיאולוגית משיבה על המתישבים מרוח העבר ומבשרת להם, שכאן היו פעם ישובים פורחים ויש טעם למאבקם בישימון. העבר קשור בהווה ומשמש נשר תקווה לעתיד. וכי מה הדוקים הקשרים בין המאורעות המתחוללים בקיבוץ, בארץ, בפולין, ב- רוסיה הסובייטית וברחבי העולם! (וגי- כר גם הקשר בין המהפכה ובין גיבוש הקיבוץ). וכמה עסוקה תחושת הזמן. אמנם, גם ספר זה יודע לספר על רוח דיכאון, שפקדה את המתישבים בשל- הי-המלחמה, בשקברו מתייהם ונוכחו לדעת, שמפעלם הקיבוצי אינו עוד הוד- וית הקדומית, והצבא חשוב יותר — אך האמונה בעם, באדם, בסוציאליזם, בעתיד הקיבוץ לא פגה. הייתה נגור יותר גדול מאשר הרוח השונה המפי- עמת בשתי יצירות המתארות אותה תקופה?!

ערפול המושגים ואיזה מין פסיחה על פני הסתירות היא הנותנת אותה גם בביקורת של יזהר וגיבוריו על התר- בות של הדורות האחרונים, על הקיבוץ, על דור האבות ועל צעירי הדור השני. לא שאין בה אמת. אורבא: הכרחי לתי- הות על הסיבות, שנרצמו להיווצרות הפי- עד בין הדורות (ופער כזה קיים!), ויש בוצקתו של יזהר הרבה מן המועיל, שהרי זה מחזיר להכרתנו את הצורך לתהות על סיבות המשבר. (וכמה הור- גש היעדרה של זעקה יזהרית זו בכמה מן הכינוסים העולמיים, שנתקיימו לאוד רונה בארץ!). אך תהיה וחישוף סיבות וגורמי משבר מדומים — לא יועילו. ויש בסילוסופיה הכללית של יזהר ובי- ביקורת שלו מין מעגל קסמים: מצד אחד רואה הוא בכל החייתו ובהחיי- האנושות כולה מין ישימון, מדבר שמ- מה, ההולך ומתפשט, ומצד שני זורק הוא יתרו על אי בודד בלב הישימון — על הצעיר הישראלי, על נכונותו לע- מת במיבחנו, למרות הכול. (***). אך אם הכול הוא מדבר שממה כמו אוחו נוף צחיחי שבישימון, מוכרחה או- תה רוח שידפון לחזור גם לליבותי- הם של אנשי המשלט שב-צקלג" הסמי- לית — למעשה אוכלת רוח זו את אנשי המשלט עד לשד העצמות.

אכן, יזהר הוא סופר בעל כשרונות גדולים. החיפוש אחר האמת הוא מסי- מניה המובהקים של מכלול יצירתו ה- ספרותית. אך כל אלה יכולים להתבזבז בתקופה אכזרית כמו תקופתנו, אם לא יגלה אומץ לב ועקביות אינטלקטואלית ומוסרית בחתירה נגד הזרם.

עירים (ובהם בעיקר מטפל המספר) זר- מים זה לזה, ויש וקשה שטוט להבחין במונולוגים מיהו המהרהר. עד שנת- קלים אנו בשם הגיבור. אכן, צודקת הערכתו של אחד מגיבורי הספר, כי כאן, בשדה הקטל, מול אימת הפחד כולם שונים וכולם דומים זה לזה — והרי זוהי האחריה הכללית בה חיים הציבורים — אך האפשר לגלות במצב של אימה מתמדת את שלל הסגולות של בן האדם, של הצעיר הישראלי? היותר ליצירה ריאליסטית, יצירה הרי- אה לתאר לנו דיוקנו של דור, לבחור ברקע בלתי רגיל מעין זה? האין מפטידה היצירה מרחבות הכללתה, מסמליותה?

נראה לנו, שלמרות העושר הרוחני של היצירה, תיאור האדם בסבלו, מרי- אות הנוף הנפלאים ופרקי השירה בפי- רונה הרבים (למעשה, כל היצירה יש בה מלחן שירה לירית) אין כאן תמו- נת חיים אפית רבצודית. תיאורי האדם אינם חורגים כמעט מן המימד הנאטר- ריאליסטי-האימפרסיוניסטי, יש כאן גו- דש והגומה בסממנים ממין אחד, ואין אותה רבצודיות המגלה לנו את נפש האדם לפני ולפנים. גם הגודש בתיאורי הטבע, שהם כשלעצמם יפים מאוד ומ- עמיקים את סמליותה של היצירה, בא לעתים קרובות על חשבון תיאור האדם. העפרוני שביצירה זוכה לטיפול מדוק- דק ורבצודי, ואלו דמויות אנושיות כל- כן כמו שייקה, יצחקלה, יודקה ורבים אחרים נשארות דמויות סגורות ומסו- גרות על שבעה מנעולים, שלא לדבר על צעירים בלתי אהודים על החבר- רה" כמו אברום. אבל ביצירה אמנותית אין זכויות יתר ליצורים אהודים, ואם חשוב לחזור ולתאר את העפרוני ברק- מתו הנופית, הרי לא פחות חיוני הוא לא להשאיר דמויות שתוקות בנוף האנושי.

השחאה מקבילה בין תיאורי הטבע לתיאורי הנוף האנושי תגלה לנו הרבה מעושרה וסמליותה של היצירה, אך גם משהו מחולשתה. שכן, הצעירים הגדו- לים של הנוף, שבין הסופרים הרוסים, למשל, כמו גוגול, טורגנייב וטולסטוי, שיהיה למד מהם הרבה בשטח זה (**), ידעו לשלב את הנוף בחיי האדם לא כהקדמה וכהפסדה למתואר. אורבא: גיבוריהם חיים את הנוף בכל רמת אבריהם, משברי-חיייהם מוצאים לא פעם את תיקונם בדביקות האדם בנוף ובגילוי סמליו. אך כלל אחד היה גקוט אצל הסופרים הרוסים: אין לנו כשהוא לעצמו שוט קיום ביצירה האמנותית אלא אם כן הוא חודר לתודעת האדם. וכמה שונה מהם זולה הנטוראליסטן המערים רובדי-נוף מנותקים מההחיה האנושית! לפיכך מעולם לא נהפכה עילת הנוף למשהו עצמאי. מקומה הוגבל. יזהר גילם ביצירתו הרבה מאמת זו, אך המשורר שבו ידו היתה לרוב על העליונה. ולא פעם ושחים פורצים תיאורי הנוף לעלילה האנושית ותופ- טים את מקומה, בהסיחם את דעת המ- ספר מן העיקר: מן הצורך לספר על חיי גיבוריו.

ואולם האופי הנאטוראליסטי של "ימי צקלג" מתגלה בעיקר בתפיסתו הכל- לית את מלחמת השחרור. היצירה ספרי- גה כולה יאוש, אכזבה, ואם יכולים אנו להבין לרוחם של גיבוריו בשדה הקרב, הרי הפסימיות של היצור, קד- רותו, אכזבתו — מוכרחות לצמצם את שדה ראייתו, שלא לדבר כבר על כך שאין זה מוצדק לא מבחינה היסטורית אובייקטיבית ולא מבחינת הדור, שנל- חם על עצמאות זו. כדי להסביר את דברי ברצוני להשתח, השחאה, את "ימי צקלג" למלחמה ושלום" לטולס- טוי. המותרת השחאה שכואת? אורבא, יש בה הרבה מן המאלף. שכן, למרות ההבדלים שבין שתי היצירות, הבדלים מהותיים בתוכן, בגישה, במבנה, בזמן גו... וביכולת אמנותית, הרי שתי הי- צירות מתארות סוף-סוף מלחמות-שח- רור, ומי יכחיש שבתיאור האדם במל- חמה, היחס הניגודי שבין המלחמה לכר- הית השלום הגלומים בטבע ולתאור השטף היקומי — וכי וכי הושפע יזהר מטולסטוי? אמנם קיים כלל: אין ספרות יכולה לקבל מספרות אחרת אלא כמידת כוחה, ובהתאם לרוח זמ- נו, והרבה מעצורים ומחסומים נערמים בדרכו של סופר מודרני, שבא ללמוד משהו מטולסטוי. אבל כאן נוכל לל- מוד מן הדומה והשונה כאחד. גזמה לנו שזה מן המוסכמות, שאין למצוא בספרות העולם סופר, שישנא את המל- חמה יותר מטולסטוי. והאידיאה היסר- דית של יצירתו הריהי נצחון השלום על המלחמה (***) השלום פורץ בכל- שדות הקטל משתרעים ליד שדות מלב- לבים, גיבורי היצירה לומדים במלחמה להשתחרר מן הרוח המיליטאריסטית, (גיבור באנדרי בולקונסקי הפצוע בקרב אוסטרליץ המסתכל בשמים התכולים ולומד את גדולת היקום ואת קטנותו של גאפוליאון, וכן פייר בנובוב בקרב בורודינו ובמוסקבה), נטאשה (האשה האם) וקוטווב (אישה-עם) כאנטייתזה וגאפוליון וכיו"ב. אין קץ לדימויים הבאים להעמיק את השנאה למלחמה. אך תיאור המלחמה אצל טולסטוי, הדם הנשפך, תיאורי המחנה, ההרס והחור- בן — הכול מובא לפני יכולת קלרי- טתו של הקורא. אין טולסטוי מגדש בצבעים, בתיאורי זרעה, כי יודע הוא, שריכוזי במראי-זחעות אינו מעמיק את החושפת הזרעה ואינו עושה את האדם להומאני, ואת היצירה — לריאליסטית. (וכמה יודע הוא לזעזע אותנו בזחעות המלחמה) יתר על כן: עם כל שנאתו למלחמה יודע הוא גם להצביע על הצד השני של המטבע: כיצד עם המתנסה בסבלה של מלחמת שחרור מתבגר ומתגבש במלחמה זו, כיצד קמה מאי- כרים צמיתים, עבדים בגוף וברוח, תנועת פרטיזאנים, ואיך מתחולל שי- גוריערכין בבני האומה בזירת הקרב, בזמן המלחמה, המביאם אל העם ואל המהפכה ולאחריה. שדה הקרב אינו תלוש אצלו מהחברה והאייל המצוי כאן יודע, שיש לו בית הקורא לו, המעודדו ומכוננו לשלום. אמנם, גם טולסטוי גמלא לא פעם אימה מאותו הפאטאליזם שבחיי אנוש המביאם למל- חמות, ומכיר הוא בחולשת האדם לש- גות את זרמו של היקום. אך למרות הכול בהכרתו של האדם והחי ביצירתו (בניגוד לסילוסופיה שלו) מנוצח הפאי- טאליזם בבהירות מחשבתו של הגיבור, בחיפושיו אחרי האמת ובמלחמתו עליה. ומה ב"ימי צקלג"? גם יזהר כאמן גדול וכאוהב שלום, העמיד במרכז יצירתו את אידיאות השלום, בתאר- את הזחעות שבמלחמה ואת הסתירה המשועת שבינה לבין רצף חיי אנוש. ופריון עבודתו של האיכר והשלום השופע מהשדות בלילה, (כיום הכול צחיח ושוטם כזוגמת חיי אנשי המש- לט) וזעקת השלום של כל אחד מהי צעירים, שנותק מן הבית ולודע כאן הים, בו בזמן שבבית "בוערת" העי- בודה ומחכה לו. (וכמה משתוקקים הללו לעבודת השדה!) אך על תיאורי המלחמה וחיי גיבוריו מרחף פאטאליזם מדכא. לא זו בלבד שאין אנו חשים

(**) במאמרי על גוגול ב"אורלוגין" 5 הרחבתי את הדיבור על המשמעות ההר- מאניסטית שבהיאורי הנוף בספרות הרד- סית, בניגוד לנאטוראליזם, ועל השי- פעתם על טורצו ממנוזלי ועד יזהר. (***) לאה גולדברג פירסמה על נושא זה מאמר מעניין שקיבץ במלחמה ולאחריה.